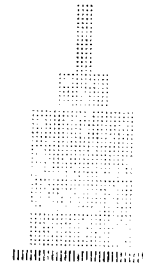

VABAL MUNAMÄEL...

1969.

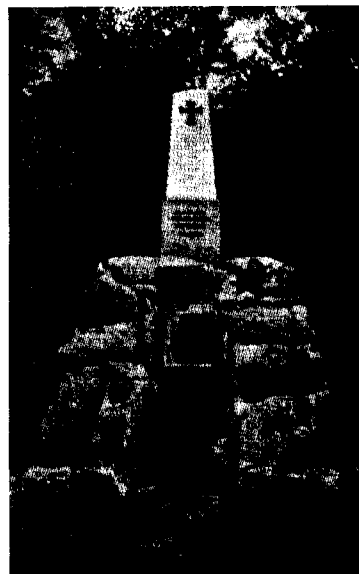
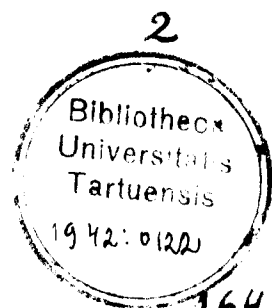

EPISOODE MUNAMÄE LAHINGUST EESTI
VABADUSSÕJAS NING AJAST ENNE JA
PÄRAST SEDA.

16A005

Toimetanud: ENNO PIIR.
Kirjastanud: HAANJA VALLAVALITSUS.
Kaas: KALJO SEMMISTE.

*Isamaa ilu hoieldes,
vaenlaste vastu võideldes
varisesid vaprad vallad,
kolletasid kihelkonnad
muistse põlve mulla alla!*

Vabaduse eest
langesid:

Ltn. S. Märk
Al.-ltn. A. Huene
Lpn. J. Orav
V.-a-o. S. Zettermann
Rms V. Reimann
„ A. Gustavson
„ K. Bürger

Siin võitles
Vabadussõjas

1. Ratsa polk

19 ²⁰/₀₃ 19

*Nende muremuljutused,
nende vaeva väsimused,
muistsed kallid mälestused
kostku meile kustumata ...*

Pühendatud

*Munamäel Eesti vabaduse eest langenud
kangelaste mälestusele.*

Üle värskete kalmuküngaste
 nutad kummargile, kodumaa.
 Veel äsja all veretavate kangaste
 surmale vastu sammusid sa.
 Aeg on hõiganud su üle ahastust
 ning pannud täid su selga
 ja seitse viletsust su külje alla.
 Nüüd oled sa näinud lahastust,
 su väravad on tõugat tuultele valla.
 Kas näed
 ma ei salga,
 mul oli su pärast üpris kitsas käes.
 Su taga on tuhandeid kalmukünkaid
 ja su hingel
 ei ole ühtki varjupaika
 tõmbtuules viinges.
 Pärjad kuuseokstest ja reburaikaist
 ehivad omaste hauakünkaid.
 Sa ei saa vist üalgi teada
 sadadele neist
 kuhu risti seada,
 Tuhas ja varemeis on kodud ja majad.
 Nõnda on igaihel meist
 selsinasel kurjal ajal.
 Kuid kas siin eestlaste maal
 ei ole tuhandeid aastaid
 ikka uuest tapet ja laastet;
 aga ometi taas
 on tõusnud uued malevad
 ja kerkinud vastsed hooned valed?
 Tõuse siis värskete haudade mant,
 murelik Maarjamaa,
 igivõitleva südamega!
 Ega
 muud pole meile siin ant
 kui võidelda maa ja vabaduse eest
 ja tõsta nagu toona
 uuesti hooned
 tule ja tuha seest,
 panna mõõgale ja adrale käed
 ning künda põllud, mis sööti jäet.
 Üle värskete kalmuküngaste
 kummarda harduses pää,
 Eestimaa,
 ja üle langenute hauaküngaste
 astu
 uljasti vastu
 valgusele
 ja vabadusele.
 Aga tuules ja tormis seisma jää!

Eesti Omavalitsuse juht dr. H. Mäe.

Praegu käimasolev sõda

ei ole mitte ainult saksa rahva heitlus oma eluõiguse eest, vaid kogu positiivse Euroopa ristisõda bolševismi ja juutluse hävitavate võimude vastu. Saksa rahvas Adolf Hitleri juhtimisel on võtnud enda peale kogu kultuuri, tõe ja õiguse eestvõitleja kohuse ja au.

Eesti Vabadussõda ei olnud mitte ainult eesti rahva heitlus oma eluõiguse eest, vaid ajaloolise ülesande teostamine, mida omab eesti rahvas lääne-kultuuri eelpostina kaitsevõitluses pealetungiva ida vastu. Eesti Vabadussõda, kui esimene tõrjesõda bolševismi vastu, pidurdas bolševismi levinemise lääne poole ja osutus seega praeguse bolševismi lõplikult hävitava sõja üheks alustagedest.

Eesti Vabadussõda on seega üle eesti rahva piiride kultuurilise tähtsuse poolest otseses seoses praeguse sõjaga tõe ja õiguse eest ja on seepärast loomulik, et ka praeguses sõjas eesti rahvas võtab osa tuhandete vabatahtlikega ja kogu rahva jõupingutustega.

Vabadussõjas kirjutas ratsarügement oma kangelasliku võitlusvaimuga ühe lehekülje hiilgavat kohusetäitmise ajalugu. Selle vaimu ja veretunnistajate mälestuseks oli püstitatud mälestussammas Haanja-Munamäel. Bolševikud hävitasid selle bolševismivastase võitluse ausamba. Kui nüüd, eesti rahva vabanemisel bolševismi ikkest ja ühises võitluses saksa sõjaväega bolševismi vastu ratsarügemendi mälestussammas uuesti püstitatakse, siis toimub see uue ajaloolise ajajärgu koidikul töötusena: hoida alal alati seda kangelaslikku võitlusvaimu, mis vaimustas ratsarügementi Vabadussõjas, tõestada seda võitlusvaimu ühise ja uue Euroopa ülesehitamisel Adolf Hitleri juhtimisel.

Dr. M ä e.

Major Friedrich Kurg,
Eesti Julgestuse Põhikuksuse ülem,

Mälestusi Munamäe lahingust

19. märtsi hommik 1919. a.

Ešelonid 1. Ratsapolguga on jõudnud Võru raudteejaama. Ilm on selginenud ja külmeneb. Algab eskadronide mahalaadimine. Taretajad sõidavad välja korterite otsimise ülesandega.

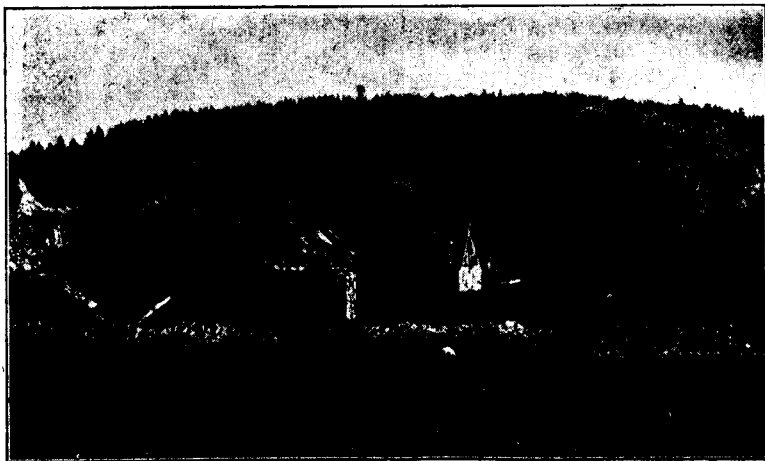
Parajasti on jõudnud jaama N polgu osad, kes kuuluvad pealelaadimisele ja täiendamisele rinde taha saatmiseks. Kades-tame neid, kuna meie ei või sellest unistadagi.

Kohtan üht tuttavat N polgu meest. Ta on väga pessimistlikus meeleolus ja kõneleb möödunud kibedatest päevadest lõunarindel.

Seega esimesed andmed pole just rõõmustavad. Saab näha... Tuju on meie meestel suurepärane, uhke ja ülev. Ei ole ju puna-armeelased seni püsima jäänud kuskil, kus neid rünnanud oleme.

Eskadronid valguvad laiali öökorteritesse. Luure sõidab välja. Lahked võrumaalased naeratavad, nähes meie rõõmsaid nägusid. Näidatakse üles suurt külalisvastuvõtu-lahkust. Talus, kuhu tulen, on selleks puhuks tapetud isegi põrsas ja värskel liha aurab laual... Puhkame sõiduväsimust ja hoolitseme hobuste eest — said nad põhjarindel olles ju nii vähe heinu; siin on seda rohkem.

Päike loojeneb selgelt. Ilm on muutunud külmaks talveilmaks. Narvas, sääl põhja pool, olid viimased päevad täiesti kevadised. Sääl vahetasin isegi oma raske paksu talimütsi ker-gema vastu ümber.

Haanja mõisa varemed. Nende hoonete vahel käis palav lahing ning siin langes meie seitse tublit husaari. Pilt on tehtud hiljem, mil Munamäe otsas on juba korralik vaatetorn.

Esimene päev lõunarindel ja Võrumaal on möödunud vaikselt ja kenasti. Imelik tundmatu aimdus on hinges. Jah, kes oleks sellel õhtul võinud kõike seda meile ette öelda, mida tuli siin läbi elada edaspidi, alates juba järgmisest päevast. Kes oleks võinud öelda, keda homme sõpradest pole enam elavate nimekirjas!

20. märtsi varahommikul äratatakse. On tulnud käsk väljastamiseks. Kiire hobuste söötmine, saduldamine... Rühmanem allohvitser A. on saanud ühelt hobuselt raskesti lüüa. Ta peab loobuma oma ülesannete täitmisest ja saadetama haiglasse ravile. Nii, rühm on ühe mehe võrra jälle vaesem!

Rühmad kogunevad ettenähtud eskadroni-kogumiskohta; eskadron — polgu-kogumiskohta.

On veel pime. Peatume. Polk on täielikult koos. Koidab. Taeva idaserv on punane, hommik — külm. Näen, et polk on täna täielikult väljas ja üsna koos. Sääl on isegi majandusjaoskonna operatiivosa oma rahakastiga reel. Sääl staabi rivijaoskond lipuga.

Oo, täna läheb palavaks, ütleb aimdus. See on ju, nagu oli retkel Polja pääle Venemaal, ja veel mitmelgi korral varem. See on ju meil polguülema viis — teadagi, kui kõik on väljas, siis tuleb suur, ikka suur tants.

Räägin lipnik Oravaga. Küsin, kuidas tuju ja tervis. Sai üle-eile Tartust läbistades koos omad „tropidki“ tehtud, sest näitasin temale Tartu linna, kus ta polnud varem käinud. Noh, ja sääl

oli üks armas „hai“ oma märjukese margile kanguse saamiseks lisanud vähe seebikivi ja eks see põles veel praegugi kurgus. Lipnik Orav ütleb oma kurgu põlevat samuti ja neab tutvumist Tartuga.

Naaber-eskadronist sõidab julgestuspatrull leitnant Märk'i ja n.-leitnant Huene'ga ette. Minust möödudes leitnant Märk laulab ja on nähtavasti hääs tujus. Vahetame mõned sõnad.

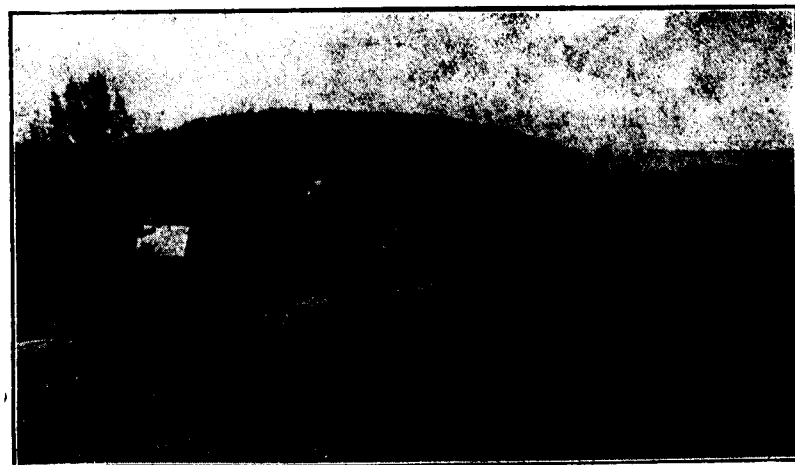
Liigume nõgu mööda edasi. Eskadronid on üsna väikestel distantsidel. Ümberringi suurepärase mägimaastik. Sääl hakkab hommikuhämaruses paistma Munamägi. Ja sinna on meie suund. Taevas tõmbub pilve, langevad üksikud lumehelbed.

Polguülema on näha kõikjal. Ta galopeerib omal mustal. Jah, sellel juhul tuntakse ainult ühte loosungit: „Edasi, edasi!“

Paugud! Mis, kust, kes? — kerkib küsimus mõttes. See on otse Munamäe jalal — Haanja mõisas muidugi. Eskadronid hargnevad varemantud käskude kohaselt. Meie eskadron on määratud seekord polguülema varru ja jääb polgu staabi juurde. Koos viimasega liigume edasi otse Haanja mõisa suunas.

Paugud lakkavad. Jõuame Haanja vallamaja juurde. Peatus... Julgestuspatrullist galopeerib osa meie suunas. Teated polguülemale.

Uus patrull sõidab välja. Koos temaga paar rege staabi koosseisust. Suitsetan...

Munamägi Võru poolt vaadatuna. Sellest suunast algas rünnak võidukal 1. Ratsapolgul 20. märtsil 1919. a.

Vabadussõja-aegne „vaatetorn“ Munamäel, mida ei saanud kasutada teised peale hulljulgete karjapoiste, kes siin jaanipäeviti, mil tavaliselt Munamäel pidutseti, oma ronimise osavust lavastasid.

mist. Siis kohtan üht poissi, kes kuulus patrulli koosseisu ja lahingu siin kaasa tegi. Oma jutustusega ta maalib mulle järgmise pildi:

Künka tagant välja jõudes patrull märkab mõisa õues punaseid ratsanikke, kes toovad tallist välja hobuseid ja hakkavad

sadulasse istuma. Leitnant Märk kasutab silmapilku ja mõõka tupest tõmmates atakeerib viibimata oma umbes 15-mehelise patrulliga punaste pooleskadroni, kes on temast 4—5-kordses ülekaalus. Punased kukuvad sellest ootamatusest paanikasse. Osal läheb korda hüpata kiiresti sadulasse ja nad kasvavad põgeneda. Mõnedel nendest pääsevad hobused käest lahti ja nad jäävad jalameesteks. Osa ei ole veel tallist välja jõudnud tulla ja need jäävad sinna.

Meie mehed algavad madinat mõõkadega. Esimesed ettejuhtunud punased langevad. Leitnant Märk laseb püstoliga ja raiub mõõgaga. Ta ajab ühele punaväelasele, kes on jäänud jalameheks, oma hobusega otsa. See langeb seljale ja maas olles laseb

Reed sõidavad tagasi. Üks neist ligineb minule. Mis? Sellel lamab leitnant Märk ilma saabasteta?! Ta on surnud! Ja saapad? Punased jõudsid siiski ära röövida, — on vastus. Imestan, kui ruttu kõik täna käib. Vaevalt pool tundi tagasi, kui veel temaga rääkisin, ja nüüd saabasteta. Nii ruttu ilma saabasteta! Mõttes tekib küsimus — millist tõugu peaksid olema nii kiired röövlid?

Eemalt möödub teine regi. Sääli lamavad kaks. Kes need on? N.-leitnant Huene ja üks poistest. Noh, mida see peab tähendama?

Paremal algab korrapärane ragin. Lewis'id hakkavad töötama. Vasakult kostab vaevaliselt paukudekõla. Eskadronid haaravad Munamäge paremalt ja vasakult. Ilm on muutunud sajuks, tuiskab.

Edasi! Polguülem staabiga ja meie eskadron liigub Haanja mõisasse sisse. Siin avaneb pilt, kus vaevalt tund tagasi aset leidis draama esimene vaatus. Veri värskel lumel. Igal pool veri. Õuel lamab ühe meie hobuse korjus. Talli taga, otse Munamäe jalal, mitmeid vaenlase laipu. Lumetuisk on alanud nende mat-

Munamäe vaatetorn aja vahemikul 1925—1938. a., millise aja kestel külastas Munamäge umb. üks kolmandik eesti rahvast (üle 100.000). Selle aja vältel on käinud igast rahvusest, kõige rohkem lätlasi, millele järgnevad soomlased, rootslased, sakslased jne.; on külastanud isegi jaapanlasi, hiinlasi, egiptlasi ja neegreid.

püssist. Kuul tabab leitnant Märk'i kaelast ja ta langeb sadulast surnuna . . .

N.-leitnant Huene kihutab tallist mööda põgeneda püüdvatele punaväelastele järele ja rapib mõõgaga. Mitu vaenlast langeb. Ja siis nad märkavad, et meie mehi on nende hulgas nii vähe. Nad tormavad kobaras n.-leitnant Huene'le ümber ja püüavad teda vangistada. N.-leitnant Huene haarab viimsel silmapilgul püstoli ja laseb endale kuuli suhu. Tallis viibivad vaenlased märkavad samuti meie meeste vähesust ja algavad tulistamist läbi talli akende. Üks meie husaaridest langeb. Tema nime enam ei mäleta.

Vaenlase pooleksadron on segi löödud ja ta põgeneb. Meie patrull sõidab tagasi, oma juhtide ja ühe kaasvõitleja laipu maha jättes.

Esimene vaatus on läbi, algab järgmine.

Eskadroniülem kutsub mind enda juurde. Saan ülesandeks oma rühmaga jalastatult Munamäele minna ja kindlaks teha, mis selles metsas õieti on.

Asun viibimata ülesande täitmisele. Liikudes ahelikus mööda võsaga kaetud Munamäe nõlvakut Haanja mõisast otse üles torni suunas, jõuan peaaegu mäeharjale, kui 50—100 meetri kauguselt avatakse puude tagant meie pihta tihe püssituli. Viskume pikali ja vastame ägeda tulega. Kuid kaugemale meie ei jõua. Vaenlane on nii lähedal, ta tulistab otse käegakatsutavast kaugusest, aga teda ennast näha ei ole — lumetuisk on muutunud pööraseks. Nad lamavad puude taga lumes, päris heal positsioonil. Nad ei ole kitsid tulistamisega ja varsti selgub, et mäel asub vähemalt paari kompanii suurune osa. Saadan teate. Näen, kuis all rügemendi staap lipuga traavib mõisast välja, vallamaja juurde.

Eskadron asub lahingkorda. Algab äge tulevõitlus. Paremal ja vasakul on kuulda ägedat kuulipilduja- ja püssituld. 1. Ratsapolk on kõigi oma jõududega astunud lahingusse. Lumesadu tuisu ja tormiga on muutunud pööraseks. Käib Munamäe lahing!

Vaenlane on Munamäest lõunapool ette võtnud vasturiünaku. See variseb kokku meie kuulipildujate tules. Lahingu raskuspunkt on kaldunud sinna, kuna ka meil on säääl kaks eskadroni ühes raskete relvadega.

Siis langeb raske haavaga rivist välja 1. eskadroni ülem leitnant Tammann ja veel saab haavata sama eskadroni n.-leitnant Otsmann.

Lõuna paiku lahing on jõudnud haripunkti. Üks vahtmeistreist — van.-allohv. Zettermann asub ise raskekuulipilduja „Maksimi“ taha. Ta tulistab lakkamatult ja siis, siis ta langeb! Kuul tabas teda pähe.

Meie eskadron Haanja mõisa rajoonis on veel kaotusteta. Otse Munamäelt tulevad kuulid ei ole senini kedagi tabanud. Kuid

see ei lase end kaua oodata. Lipnik Orav tõuseb ahelikus püsti ja tahab anda mingit käsku. Avanud suu, langeb ta surnult maha. Suust valgub puhtale lumele verd. Kuul on läbistanud rinna! Lahing jätkub endise ägedusega!

Rühma aheliku juurde tuleb mõisast rühma kokk T. Tema hästitoidetud punane nägu soome mütsi all naeratab laialt. Käes hoiab ta kandiku-taolist suurt pajakaant. Säääl on pääl värskelt-keedetud sealihha parajate suupistetena. Viisakalt, kummardus-tega, nagu penema restorani kelner, tuleb ta minu juurde ja palub nii lahke olla ning suupistet võtta. Küsin: „Kust pagan sa selle said?“ — „Aa,“ — naerab ta, „teist keegi hommikul ei osanud kõõki vaadatagi. Säääl kees parajasti punastel lõunaks hää pörsas, ja nüüd olge lahked, härrad, olge lahked härrad.“ — Nii käib ta mehest mehe juurde lamava aheliku läbi. Ja ega kuul sarnast selli kunagi ei otsi.

Õhtuhämarik jõuab kätte, ilm on ikka tuisune. Tulistamine jätkub. Alles pimedas tõuseme ahelikust püsti. Sinel, püksid on külmunud nii kõvaks, et kardan nende katkimurdumist.

Mida pagan see kõik tähendab? Ei ole veel juhust olnud, et punased paigale jäävad, kui meie peale tungime. Ja täna? Kes on siis õieti meie vastas? Need küsimused kerkivad igalt.

Meie ei pääsenud Haanjast Plaksi suunas edasi. Hästi, edasi läheme ikkagi ja ka selle vaenlase väegrupi hävitame varem või hiljem.

Munamäe lahing on lõppenud! Kolm ohvitseri, üks allohvitser ja kolm husaari on oma elu jätnud, kaks ohvitseri ja kaheksa husaari haavatud. Rivist on lahkunud 17 lahingukaaslast. Esimene kord Vabadussõjas kaotas polk ühe päevaga nii palju ohvitseri. See on Munamäe lahingu kurb mälestus!

Eskadronid kogunevad, korraldavad end, uued luureosad sõidavad välja, algab uue pealetungi ettevalmistus. Kaks päeva hiljem on vaenlase Munamäel võidelnud osad meie ümberhaaran-gutega, kaugelt nende seljatagant, hävitatud.

Nüüd selgub Munamäe lahingu mõistatus. Meie vastu võitlesid punased Läti üksused ja punase sõjakooli kursandid. See oli Lenini ihukaardivägi. — Ja 20. märtsi Munamäe lahingu tulemused vaenlase poolel ületasid kümnekordselt meie kaotused. Lahingu lõppedes ei olnud see väe-grupp enam võitlusvõimeline. Nende sellepäevase katastroofi hoidis ära öö pealetulek. Ka materiaalselt olid nad raskesti kannatanud. Meie tuli oli rivist välja viinud ca 150 hobust.

Edasi Marienburgi pääle. Edasi! Edasi!

Veel kord Vabadussõja võitlustes lõunarindel tuli 1. Ratsapolgul võidelda Munamäe rajoonis. See oli sama aasta mai algul. Mäletan õitsevaid toomingaid Munamäe põhjanõlvakul, kui kord luurel mäetippu ratsutasin.

Sellest on elavalt meelde jäänud kaks momenti. Esimene, et nägin Vabadussõja kestes esimest korda, kus kohalikud elanikud olid sunnitud rinderajoonis oma kodudest lahkuma ja metsadesse asuma kogu oma elava inventaariga. Ja teine, kui Düüna ääres Suviste pühade ajal meile kingitusena saadetud pakikesi avasime. Siis selgus, et need olid pärit neist Võrumaa valdadest, kus elanikud kord olid sunnitud metsades elama. Pisar tuli silma ja iga pakist leitud asjake oli suurim ja kallim kingitus iga husaari südamele!

Juunikuul 1942.

Fr. Kurg, major.

Haanja rahvas tervitab südameharduses Eesti Vabadussõjas Munamäe lahingust tegelikku osavõtjat härra major Friedrich Kurg'e, kes koos paljude lahingukaaslastega oma elu kaalule pannes vabastas meie kodumurga tolle kordsest kommunistlikust laviinist. Ka hilisematel aegadel on ta ikka korduvalt oma elu eest mitte hirmu tundes olnud truuks sõduriks isamaa kaitsmisel.

Haanja rahvas tervitab teda, nende tema langenud kaasvõitlejate suripaigas, hellal südamel, soovib talle palju jõudu ja vaprust edaspidisteks kangelastegudeks ja töötab ka ise kõik teha, et ühine vaenlane saaks võidetud.

Õnnistagu Kõigekõrgem kaus tema võiduteed ning olgu tal veel aastaid palju ees, olles eeskujuks meie käesoleva põlve noorusele!

Haanja valla rahvas.

Hoole ja armastusega oli piistitatud mälestusmärk Munamäe jalal.

Raske torm purustas tehtud töö.

Hoolest ja armastusest on kerkinud uus mälestusmärk endise asemele.

Soovin, et uus mälestusmärk püsiks kehtvalt.

Käigu õnn alati kaasas Haanja mägismaa ja kogu Võrumaa rahvaga.

JURI ULUOTS.

Siis läksid mehed...

Mälestades Munamäel langenud Ratsarügemendi kangelasi.

... Siis läksid mehed. Hing põhja taeva all leekis ja põles, nell jätkus usku: Sind — kodu — kasvamas näen!
Nad läksid ... Rekke said pandud verised õied, sest aastasadade veremais veel olid kehad ja käed ...

El ükski kohkund — kuuldes kõmavat mürsku, neid millega tervitas vaeniaste määratu voor.
El ükski taandund — nähes, kuis kaaslane järsku ta kõrvale vajus — karjeta, vapper ja noor.

Nii läksid mehed. Jäl teele sügavaid haudu, jäid teele varemels sillad, majad ja puud.
Kuid julgete rünnakut keegi ei pannud raudu, näis: surmgi ei sulgend vabadust kutsuvat suud ...

... Jäl maha Narva, eel ootas Võru ja Tartu, ent meelejulgeus nell nõudis Sarmaatia-maad! ...
Ning Munamäe tipul tõstsid vankade kartust, kui päikese-tõusus nell veretas püssilaad.

Nii käisid mehed. Neist paljud said mullasse kistud, ei jõudnud õhtule tormine võitluspäev.
Kuid aeg ei mata neid ilalgi umsesse kirstu, — nad istuvad Isa Kalevi paremal käel.

Säält tulnud uuesti jälle nad lahingurivvi nüllid järglaste tegudes — kodu mil varitseb oht.
Nii nende nimi saab teistkordselt ralatud kivvi ja tammede alla nell klividei määratud koht.

Leho Targi.

14. VI 1941. a. ja 14. VI 1942. a.

14. juunil 1941. a. algas enamline valitsus Eestis Eesti rahva plaanikindlat hävitamist. See, mis seni oli toimunud üksikute mõrvamiste, vangistamiste ja väljasaatmiste kaudu, võttis massimõrva kuju, kui 13./14. juuni ööl kõigis Eesti linnades ja kogu maal hulgaliselt vahistati terveid perekondi ja ühes väetimate lastega asetati neid loomavagunitesse raudteejaamades ning nälja ja janu piinade saatel küüditati laia Venemaa legendikkudele. Veel tänaseni ei ole meil teada, kus nad on ja mis neist on saanud. Asjaolud neil hirrsail päevil pärast 14. juunit 1941. a. ja hilisemate juurdlemiste andmed on näidanud, et 13./14. öökuritöö oli ainult algus terve meie rahva hävitamiseks, ja et selle ettekatsetud jätkamist takistas meid veoabinõude puudus ning veidi hiljem pani selle seisma Suur-Saksa Juhi tahtel Euroopa kultuuri eest kalatud Vabadussõda Vene-Juudi bolševismi vastu.

Eesti rahva kultuuri ja vabaduse hävitamisel bolševism ei pidanud küllaldaseks neid abinõusid, mis olid sihitud kodanikkonna füüsilise olemasolu hukkamisele ja tema majandusliku

ning kultuurilise elu lammutamisele, vaid selleks oli punasele paradiisile samuti tähtis kaotada kõik jäljed meie rahva paremast elust, meie vabadusest ja võitlusest selle vabaduse eest. Selle tagajärjena nägime möödunud suvel enamlaste maalt lahkudes hävitatud linnade ja mahapõletatud külade kõrval ka purustatud mälestusmärke, lõhutatud mälestusi meie rahva parimatest vourustest.

Üheks nüisuguseks kalliks mälestuseks oli Võrumaa ilusamas kohas, Haanja Munamäe jalal, püstitatud monument, mis tähistas meie rahva kangelaslikku võitlust ja võitu sellesama vaenlase vastu, kelle käsilased ta möödunud aasta juunikuul purustasid.

Kuid purustati küll monument, mälestuse väline kehastus; mälestus ise aga jäi puutumata meie rahva hinges ja elas ning elab praegu seal edasi. Enne kui möödus aasta, ehitati ka selle väline märk taas üles, vaatamata raskele sõjaajale.

Nagu vaenlase kurjus ja pime hävitamise kirg ei ole suutnud hävitada selle monumendi asukoha looduslikku ilu, nüisama ei ole ta ka võinud kustutada rahva hinges neid mälestusi ja seesmi jõude, mille ajal rahvas tegutses monumendi esmakordsel püstitamisel, kui ka nüüd.

Veel vähem on see suutnud väärata töökspidamisi, mis tiivustasid meid võitluses Vabadussõjas 1918.—1920. a. ja mis kannavad meid ka praegu.

Kui meie tol korral seisime suure vaenlase ülekaalu vastu üksi, suutmata seda vaenlast hävitada ning seepärast saavutasime, nagu näitas ajalugu, ainult ajutise vabaduse, siis nüüd, mil bolševism on saanud terve kultuurse inimkonna vaenlaseks, võitleme meie sama võitlust, kuid mitte enam üksi, vaid koos suure saksa rahvaga ja tema liitlastega, Adolf Hitleri juhtimisel. Nüüd on meie võitlusind, usk võidusse ja meie pa... **EXIBI. 1417. TALL.** suurem ja kindlam.

Nagu taas püstitatud monument meie silmis onalt väärtuselt ainult tõusnud on, samuti ka vabadus, mille saamise mälestust see monument tähistab, saab meile seda kallimaks, mida kallimat hinda oleme tema eest maksnud.

Võrus, juunikuul, 1942. a.

J. SASSIAN, Võru maavanem.

Munamäe lahing 20. 03. 1919. a.

P. Bassen-Spiller.

(Väljavõte koguteosest „Haanja Munamägi — turistide Mekka“.)

1919. aasta märtsikuus käisid Haanja ümbruses ägedad lahingud. Jaanuari esimesel poolel alustatud suure pealetungi tulemusena oli meie vapper rahvavägi vabastanud Põhja-Eesti ja Lõuna-Eestis oli rinne lähenemas meie rahvuslikule piirile. Marienburgi suunas ulatus löök koguni meie lõunanaabri maaalale ja 21. veebruaril langes Marienburg meie kätte. Siis aga algas vaenlane vastu pealetungi ja visade võitluste järele olime sunnitud veebruaril lõpus Marienburgi maha jätma. Meie taanduvate osade kannul tungis vaenlane Riia-Pihkva kiviteeni.

Meeleheitlikult pani selles piirkonnas meie rahvavägi nädalate kestel sissetungijaile vastu, kuigi rinne väga ohtlikult kõikus, sest vaenlane kordas rünnakuid kasvava ägedusega.

Kuna Petseri suunas enamlaste edasitungimine kindlalt pandi seisma, siis oli seda ihaldatavamaks pealetungi eesmärgiks muutunud Võru.

Selle linna langemine oleks paratamatult kokkuvarisemisele viinud ka meie Petseri-eelse rinde.

Nii argnesid 18. ja 19. märtsil vihased võitlused Rõuge, Plaksi ja Purka joonel. Ka nendes lahingutes oli vaenlasel osaliselt edu. Paistis, et kõik meiepoolsed meeleheitlikud pingutused ei ole küllaldased hoogusattunud kallaletungijate pidurdamiseks. Võru saatus näis olevat otsustatud.

Sellel lõunarindele äärmiselt kriitilisel silmapilgul jõudsid Viru rindelt tuleva 1. ratsarügemendi eselonid Võru jaama, et nüüd, kus kaalul oli Võru ja lõunarinde saatus, visata vaekausile oma lahingutules karastatud mõök. Pärast ööbimist Kasaritsas algas rügement 20. märtsil tegevust. Ülesande kohaselt pidi rügement otsima nõrgema koha vaenlase rindes ja selle kaudu tungima tema seljatagusesse, et sellega kergendada oma naabrite (Tartu, Tallinna ja Viljandi kaitsepataljonid) seisukorda.

Hommikul vara alustas rügement liikumist Haanja suunas. Ettesaadetud patrullid pörkasid Haanja mõisa ja selle ümbruses asuvate külade piirkonnas vaenlasega kokku. Üks 3-da eskadroni patrull, ltn. Märk'i ja al.-ltn. Huene juhatusel, tegi kindlaks, et enamlased on koondunud Haanja mõisa. Niipea, kui vaenlase vahipost patrullil märkas, haarasid vaprad ratsamehed möögad ja kihutasid otse vaenlase sekka, et takistada teda kaitseisukorda asumast. Tekkis lühike kuid äge käsitsivõitlus, kus mõlemad hulljulged ohvitserid kangelastena langesid. Vaenlase rõhuva ülekaalu all oli patrull sunnitud tugeva kuulipilduja- ja püssitule

all mõisast lahkuma. Nüüd oli selge, et iima läbimurdeta vaenlase seljataha ei pääse. Algas korrapärane lahing, et jõuga vallutada Haanja mõis. Munamäe jalal argnes sellel tormisel ja tuisusel 20. märtsi hommikul ratsarügemendi verisemaid lahinguid, mis kestis kogu päeva. Vaenlasel olid siin tema parimad väeosad, punased läti kütid ja õppeasutiste kursandid, kes päälegi asunud häädele seisukohtadele Munamäe jalal ja Haanja mõisa kivihoonete varjus. Kallaletungi raskendas omakorda veel sügav lumi ja silmipimestav tuisk. Raskustest hoolimata asus rügement jalastatult kallaletungile, millest alguses kohe osa võtsid 1., 2. ja 3. eskadron kõigi kuulipildujate ja poolpatarei toetusel. Lahingu argnedes asus ka 4. eskadron võitlusjärku.

Sellises raskes olukorras ja loodusjõudude möllus tormasid ratsamehed kindlas usus oma jõusse, ennastsalgava agarusega vaenlase kallale. Vastased lähenesid üksteisele paarikümne sammuni. Kohati tekib vihane ja halastamatu käsitsivõitlus. Siin ja seal langeb võitlejaid rivist. Kestva lahingu järele murdus siiski lõpuks vaenlase vastupanu ja rügement vallutas Haanja mõisa ning Plaksi küla.

Munamäe lahingu võidupärja päris ratsarügement mitmete kaaivõitlejate elu-ohvri eest. Lahingus langes 3 ohvitseri — ltn. J. Märk, al.-ltn. A. Huene, lipnik J. Orav ja 4 sõdurit — van. allohv. J. Zettermann, rms. V. Reimann, rms. A. Gustavson ja rms. H. Bürger. Haavata sai 2 ohvitseri ja 8 sõdurit.

Erilist vahvust Munamäe lahingus, pääle eelpoolnimetatud patrulli ülemate, näitasid üles reamehed Peeter Varik, Peeter Niimeister ja Anton Räägel. Varustatult kuulipildujaga, poetasid nemed endid vaenlase rindest läbi ja ilmusid Plaksi küla juurde, kus üks vaenlase kompanii seisis. Ootamatult avas rms. Varik küla pihta tule. Suures segaduses põgenes vaenlane külast, ainult mõnda pauku — teadmata kuhu — lastes. Koguni Munamäe seisukohtadel asuvas vaenlases tekitasid need seljatagusest kostvad paugud ärevust ja aitasid murda tema vastupanu.

Ka rügemendi naishusaar, Peeter Ronk (Anna Vares) näitas end Munamäe lahingus meestele väärilise kaasvõitlejana.

Oli vaja väga tähtsat teadet viia 2. eskadroni ülemale. Selle ülesande võttis enda pääle Peeter Ronk. Hoolimata vaenlase tihedast tulest, kihutas julge naine üle lageda välja kaitsva metsa suunas, kuhu peagi kadus. Raskuste pääle vaatamata õnnestus tal leida üles eskadroni ülemat ja teadet edasi anda. Eskadroni ülemalt uut teadet rügemendi ülemale saades hakkas naisratsanik tagasi sõitma. Teel tungisid talle kallale kaks vaenlase ratsanikku. Julgust kaotamata haaras Ronk püssi ja kihutas kuuli kallaletungijate suunas. Need pöördusid ümber ja põgenesid.

Munamäe lahinguga aeti nurja vaenlase poolt 20. märtsil kavatsatud pealetung Võru suunas ja hoiti ära selle linna võimalik langemine vaenlase kätte. Ratsameeste kangelasmeel ja tuline isamaarmastus osutus tugevamaks kui määratsev looduse jõud ja vaenlase arvuline ülekaal.

Selle raske lahingu ja teenitud võidu mälestuseks püstitati ratsarügemendi, kaitseliidu Võru maleva, Võru maavalitsuse ja seltskondliikkude organisatsioonide üksmeelsel toetusel Munamäe jalale mälestusmärk, mis avati 7. augustil 1932. a. Kõigile, kes kunagi tõusevad Munamäele imetlema meie kodumaa looduse haarvat ilu, tuletab see sammas meelde neid, kes „isamaa ilu hoiedes“ siin varisenud maamulda.

Korra Munamäel olles

„Seda ütleb see, kes need seitse taevatähte peab oma paremas käes...“
Ilmut. raamat.

Mu matkasaapad tallasid Võrumaa liivaseid teid.

Munamäe mäenõlvakul köidab mu tähelepanu tee ääres lihtne mälestussammas. See tuletab meelde üht lahingupäeva Vabadussõjast, mil uljad Eesti ratsamehed siin punaste jõukudega on verist võitlust pidanud.

Seisan ja loen seitset nime samba küljelt. Need on need, kes oma ohvriverega on truudust kinnitanud oma isamaale.

Au Teile, langenud kangelasvennad...

Mul on aega tol päeval palju, nõnda istun seal suvehommiku vaikuses ja mõtiskelen. Inimesed töötavad, põldudel kasvab vili tumerohelisena, terve loodus elab õnnistatud lõikuse lootuses.

On korraga säärane tunne, et oled mõõtmata avara templi kantsli all ja jääd ootama jutlust. Ja Tema, kes sigitab maad, avab oma suu ja kõneleb midagi iseäralikku sel hardushetkel. Ta jutlus on seitsmest taevatähest, kes olid kunagi ürgkoguduse sambaiks. Preestrist ja märtrist, kes Kristuse vaimu astjaina juhtisid oma karja vastu igavesele elule.

Seitse taevatähte... Vennad, kas ka Teie pole seda, kes siin Munamäe jalal püha Eesti pinda oma verrega on kastnud? Kas ka Teie pole otsegu Eesti rahva juhtijad siit kõrgelt paigalt, kust ulatakse vaatama isegi kauge Läänemere viirgu? Mälestus nende seitsme mehe ohvritruudusest on kallim kui 70 õpetaja manitsused. See meenutab tulevastele põlvedele ühe vaba rahva võitlusevalmidust, julgust ja otsusekindlust.

Need, kes meie vabaduse püüdsid mužiku jõhkra talla alla

vajutada, ei tahtnud seda, et siin kodumaa kõrgema paiga nõlvakul säärane meeldetuletaja matkajaid peatab. Nad kiskusid selle lihtsalt maha.

Nüüd seisab ta jälle seal.

Ma tahan kindlasti veel kord seal pidada hardushetke ja oodata Tema vägevat kõnet meie maale ja rahvale, Tema, kelle käes on need seitse taevatähte.

Vahepeal on ju nii palju uusi võitlejaid saanud nende seitsme kangelasvenna ohvritruuduse vääriliseks. Ent mul on säärane tunne, et on alles nii palju meis, mis ei ole väärt seda kallist ohvrit.

Seisku see mälestussammas senikaua seal, kuni need seitse taevatähte on oma ülesande täitnud, olles õpetanud igat eestlast siin oma vabal kodumaal nõnda elama, nagu nemad selle eest surra mõistsid.

Harri Haamer,
Tartu Pauluse koguduse õpetaja.

Kuidas lõhuti Munamäe monument?

Meie kõikide armastatud kodumaal on paljudesse kohtadesse püstitatud mälestus- ja ausambaid Eesti Vabadussõjas langenud sangarite austuseks ja tulises isamaa armastuses peetud kaitselahingute mälestuseks. Mõned nendest on pühenatud väga paljude, kihelkonna ja maakonna ulatuses langenud kangelaste mälestuseks, teised jälle on mõeldud kitsama kogu, üksikute lahingute ja üksiksangarite töö ja tegude jäädvustamiseks; mõned on valmistatud äärmise viimistlusega kunstilises maitse pronksist või mõnest muust metallist, teised jälle taotlevad lihtsust üksikute raudkivide gruppina. Ei ole ju tähtsus kujus, monumendi välises kooses, vaid sisus, tänulikkuse idees, mis iga mälestussamba püstitamisel on end siiralt avaldanud.

Üks selliseid lihtsaid raudkivist obeliske, kuhu raiutud kangelaste nimed, oli Suur-Munamäe jalal Eesti Vabadussõjas 20. märtsil 1919. a. peetud Munamäe lahingus langenute mälestuseks, kus tõid isamaa altarile oma elu seitse 1. Ratsapolgu parimat eestlast. Kuid mida lihtsam monument ise oli, seda tähelepanuväärivamalt tema juures peatuti. Ei leidu palju neist tuhandeid turistidest, kes käisid Suur-Munamäel, kuid kes ei osutanud tähelepanu mälestussambale ja ei saanud tänumõtteid Vaba-Eesti eest langenuile. Võib julgelt kinnitada, et kümned tuhanded eestlasi on monumendi kestvuse ajal toonud

tänuümbolina lilli kõikjalt üle kodumaa aasadelt ja põldudelt; lugematud teekäijad, kes on rännanud Võru-Misso maanteel on päänud paljastatult seisatanud monumendi jalal ning on mõelnud tänuõtteid kangelastele, kõik nad mõtlesid nende mure muljutustele, nende vaeva väsimustele ning töid vaid kullerkuppe kulmudele, sinililli silmadele...

Kuid siis tuli aeg, mil hakati kõike seda lõhkuma ja hävitama, mida eesti rahvas on kahekümne omariikluse aasta jooksul pingsalt ehitanud ning kogu ajaloo kestel ettevalmistusi teinud. Saabusid erilised lõhkumismeistrid — kommunistid

Peipsi tagusest paradiisist —, kelle ülesandeks oli kõige selle hävitamine ja lõhkumine, mis on olnud eestlasele kallis ja püha. Ei hävitatud mitte üksi reaalväärtusi — tehaseid, ladusid, talusid, käitisi —, vaid hävitati ka meie administratsioon, kultuur, haridus, kombed ja tavad, töökspidamised ja usutunnistused, kaotati ja lõhuti kõike kõikjal — ning lõhuti ka Vabadussõjas langenutele pühendatud mälestussambaid. Ka Munamäe monument pidi läbi elama selle saatuse, — metsikud barbarid lammutasid tema.

Kohe, peale Eesti vabariikluse loojenemist, hakati ründama ka Munamäe monumendi olemasolu. Juba augustis-septembris 1940. käisid Võrust mitmesugused senitundmatud asjamehed koha peal kihutustööd tegemas monumendi lõhkumiseks — kuid Haanjust ei leidnud nad tol korral niisugust, kes oleks tahtnud rahvussalgamisega teenida.

Oktoobri keskpaiku, ühel kesknädalasel päeval, mil Haanjas oli vallavalitsuse asjaajamispäev, helistas kella 3 paiku p. l. keegi Raag Võrust: „Täna õhtuks tuleb suur rahvakoosolek pidada Haanjas, milleks tuleb vallavalitsusel rahvas kokku kutsuda.“ Mida see rahvas pidi seal kuulama, millistel ülesannetel koosolek kokku kutsuti — seda ei üteldud, see vaid pidi selguma koosolekul.

Varakult sõitis kohale Võrust üks endiseid kooliõpetajaid Arnold Tolk, kes veel kontrollis, et vallavalitsus rahva kokku käsutaks. Koosoleku alguseks oli rahvamajas aga ainult eelnimetatud Tolk ja kohalik miilits Aldo Pöder. Suure tegemisega ja ähvardustega saadi siiski paarikümne inimese ümber „koosolekule“. Miilitsale oli ülesandeks tehtud kogu aeg jälgida näoga publiku poole olles, kes kuidagi peaks julgema vahele hüüda või teisiti „demoraliseerida kokkutulnuid.“

„Kõnemees“ Tolk olevat umbes kümme minutit vehkinud kätega ja sõimanud endist Eestit ning olevat lõpuks hakanud ründama „Munamäe häbisammast“ ning ise kätt üles tõstes ütelnud: „Kes on minu jutuga solidaarne, see tõstab käe.“ Oli hirmuga tõusnud mõni käsi, miilits seal juures märkis demonstratiivselt midagi paberile, nähtavasti nende nimesid, kes kätt ei tõsta. Ning Tolga koosoleku resolutaat oli: Haanja rahvas omal suurel töörahva koosolekul on otsustanud ühel häälrel Munamäe mälestussamba lõhkuda. (!!)

Teisel päeval levis kulutulena teade ümbrusse eelmise õhtu otsusest. Haanja rahva käsi läks rusikasse, meelepaha oli üldine. Tapku inimesi, kes on nende korrale vaenulikud, sammas jäetagu rahule! Kõikjal kõneldi sellest, jutud läksid võimumeeste kõrvugi. Ühel hommikul, peatselt päälle lõhkumise otsuse tegemist, oli monumendile tekkinud plakat alljärgneva tekstiga:

„Esivanemate needus ja verevanne ning kogu eestlaste suurim viha lasugu nendele, kes julgevad seda monumenti lõhkuda! Olgu igavesti meenutud ja põlatud need, kes teotavad langenud kangelaste püha vereohvert isamaa altaril! Vannume kättemaksu isamaa põlguritele ja rahvuse reeturitele.

Haanja rahvas.“

Plakat oli monumendil paar päeva, seni kui miilits ta olemasolust teada sai ja kõrvaldas. Otsiti saladuslikku plakati valmistajat, mis jäi aga nendele siiski leidmatuks.

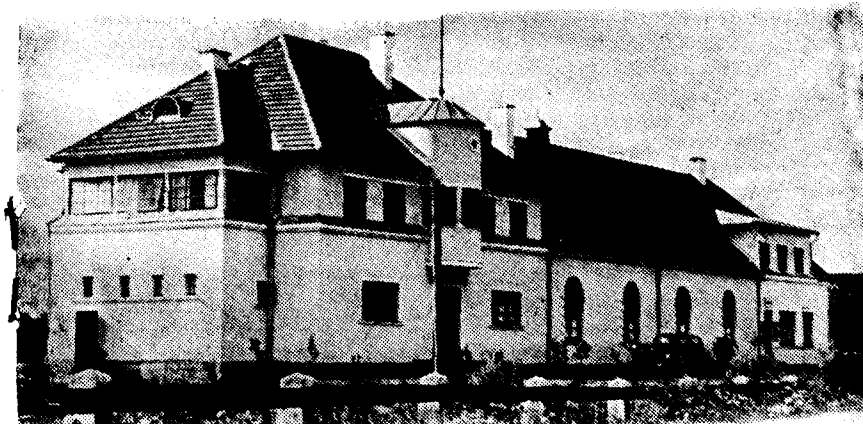
Kuid monument jäi sel korral lõhkumata.

Vahetevahel, nagu 24. veebruari hommikul ja mitmel teiselgi korral, oli monument dekoreeritud jällegi meie armsatesse rahvusvärvidesse. Miilitsal, kes oli iseloomult äärmiselt laisk, oli tuline viha, et ta pidi „ulakate pärast“ jälle minema monumendi juurde oma keha vaevama, et lippu hävitada.

Endine Haanja magasiit, mis varematal aegadel täitis „pidusaali“ ülesandeid seni, kui tema asemele kerkis moodne rahvamaja.

Lilli, väga palju lilli, on Munamäe monument saanud möödaminejatelt, kes vargsi — võimumeeste kartusel — olid sunnitud seda tegema. Ja palju armsaid laule, härdaid isamaa laule, on õppiv noorsugu selle monumendi juures laulnud. Viimast korda, 13. juunil 1941. a., mil käis Tallinna Kõrgem Kunstikool, oli kaua-kaua kuulda monumendi juurest rahvus-

Haanja rahvamaja — turistide koda, mis valmis 1937. a.

likku viisi ning nii rikkalikult lilli on varem harva korraga toodud.

Ent see oli nagu enne surma jumalagajätt, pidulik saatmine langenud kangelaste hingederiiki. Sest järgnes eestlaste pisaraterohkem öö, valu ja oigede öö — 14. juuni, mil riisuti oma kodudest tuhandeid mehi ja naisi, imikuid ja rauke, haigeid ning isegi surijaid ja viidi neid raudteejaamades asuvasse härjavagunitesse vastu piinale, näljale, viletsusele — ning õige paljudele arvatavasti ka — surmale. Ning samal ajal, suvise ööhämarduse kätte all hiilis kaks „seltsimeest“ monumendi juurde ja hakkas seda lõhkuma. Kaua aega olid nad vaeva näinud enne, kui monumendi pealmine osa varises. Need kaks seltskonna järist, Endel Parikas, kes kusagilt Põlva kandist oli Haanjasse saadetud seltsimehi poliitiliselt kasvatama (partei organisaatorina) ja kohapealt võrsunud avantürist Elmar Vent said selle „vägiteoga“ toime.

Järgmisel päeval kauples sama E. Parikas Haanja vallamajast telefoniga Võru Maakonna Täitevkomiteelt palka lõhkujatele maksmiseks, kuna töö oli pooleli, betoonist alus oli veel alles. Samuti pakkus ta müüa ausamba lihvitud obeliskeid Puiga silla ehitajale töödejuhatajale. Viimane oli rahvuslik inimene ja pidas alatuks seda pakkumist vastu võtta, vabandades: „Kivi pole enam tarvis. Päälegi on meil nad kõik ühesuurused, monumendi kivid aga erisuurused.“ Lõhkumistasu maksti Võrust välja ohtral käel ning leidus ometigi Haanjas ka kolm sarnast räbalakaupleja hingelaadiga inimest, kes läksid raha eest monumendi jalga lammutama.

E. Parikas tegi korralduse valla täitevkomiteele samba kivide lõhkumiseks ja kõrvaldamiseks. Viimane aga oma amet-nikega oli rahvuslikult mõtlev ning ei jaganud Parikase mõt-teid. Kõrvaldas küll kivid, kuid ei lõhkunud neid, vaid kivid maeti tervelt liiva sisse selles usus, et neid tuleb kord jälle tarvis.

Tuju ja meeleolu langes kõikidel, kibe nutt kippus vägisi kurku — — kuid viha mälestussamba lõhkumise pärast jäi tol momendil nagu tahaplaanile eluhirmu ees, küüditamise hirmu ees end metsades varjates.

E. Parikas ja tema kamp aga mürgeldas edasi. Ning nad ehitasid endale uue „samba“, puust „ikoona“ Haanja rahva-maja ligidusse künkale, kuhu olevat kunagi maetud keegi hiinakommunist või ei tea kes, hiljem aga maeti sinna surnud kasse ja koeri.

Päevad veeresid. 22. juuni hommikul kuulutasid eetrilained kogu maailmale, et tänasest pääle enam ei levi inimsoo häbi-plekk bolševism, vaid on määratud hävimisele, sest Suur-Saksamaa oma armastatud juhi otsusega on kuulutanud kadu juutide maailmakorrale. Rahvas hingas kergendatult ja ootas igatsusega rinde liginemist.

Saabus 8. juuli keskpäev. Omakaitse oli Munamäe jalal val-vel, kartes tulevat ehk veel ootamatusena mõnd põgenevat riisujatesalka, kui teatati Plaani poolt, et päästja ligineb. Ligi-nes Suur-Saksamaa võidukas väeosa, keda võeti vastu suure juubelduse ja siira rõõmuga; lilled ja suupistetega. Kas kunagi varem on nii võimsalt-mehiselt kõlanud Munamäe torni-tipust haanjamehe suust nii võimas hümn? Vaevalt! Sest pole kunagi oldud ehk nii rõõmsad, rõõmsad pääsemise puhul elu-sast põrgust. Ning samal ajal heisati sinine-must-valge mäles-tussamba asemele kõrge masti otsa. Töötati kiiresti asuda monumendi taasrajamisele.

Hiljem moodustati vastav komitee, kes hakkas energiliselt taasrajamiseks eeltöid tegema. Võeti vastu vabatahtlikke anne-tusi, hangiti load, muretseti ehitusmaterjal — kuid saabus varane sügis, mis ei lasknud töid alata.

Ning alles nüüd, täpselt aasta möödudes tollest õudsest ööst ja rahvuslikust häbitööst — monumendi lõhkumisest — avame ta uuesti pidulikult.

Oleme õnnelikud, et pääsime vägivallast, kuid oleme üht-lasi tänulikud Suur-Saksamaale, kuna ainult tema vabastas eesti rahva hukutatavast tõvest.

Täna mõtleme nendele langenud kangelastele, kes langesid tol pakasel talvepäeval selle eest, et meil, järgijäänutel koi-daks parem tulevik, mõtleme ja töötame: ärgu kunagi kustugu mälestus Teist. Monument tuletagu igale rändurile meelde, et

siinkohal on parimad pojad andnud isamaale kõik, mis üldse inimesel anda on. Kuid töötame ka ühtlasi seda, et ärgu ükski ema, eesti ema ärgu imetagu oma rinnaga neid, kes salgaksid rahvuse ja isamaa . . . Ärgu kõndigu iial selle eestlase jalg meie kodumaa pinnal ja pühal Munamäel, kes teotavad oma isa-maad. Töötame, töötame südamest seda, kui lahingrelvad vai-kivad, et siis kord tõesti jõuab Kalev koju, peerud hakkavad kahel otsal lõkendama ning eestlaste põlv saab paremaks uues eesti ühiskonnas.

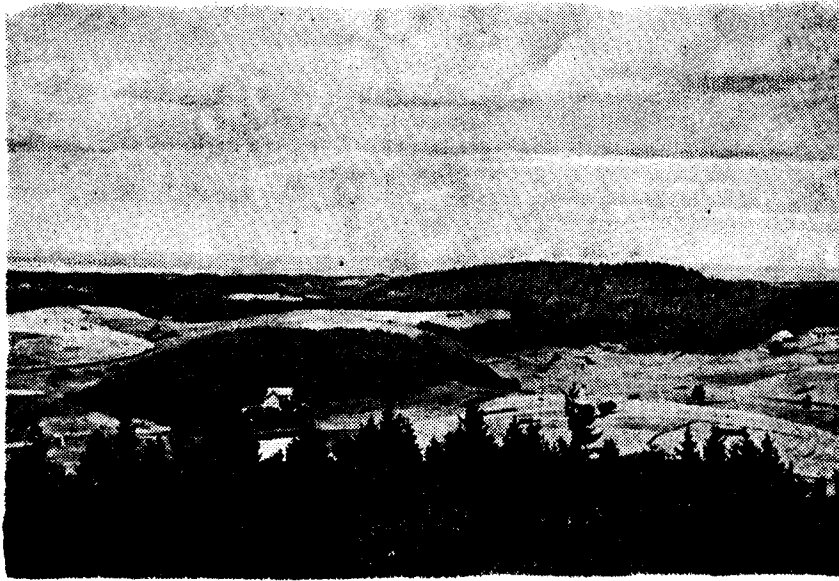
Enno P.

Tagasivaade võitlusele kommunismi vastu paarikümne aasta eest.

Kõigil on veel meeles elavalt bolševike võimutsemine meie maal 1940.-41. nn. „õuduste aastal“. Kuid ka oma varasematel võimutsemispäevadel Eesti Vabadussõja ajal toimisid enamla-sed sama metsikuse ja verejanuga kui nüüdki, nii et nende kohta tabab märki vanasõna, mis lausub, et „kuigi ussil kest on uus, kuri kihvt tal siiski suus.“

1917. aastal, kui „punataud“ Venemaal võimutses, sattus ka Eesti ajutiselt selle mõju alla. Tekkisid komissarid ja nõu-kogud, tribunaalid ja komiteed enamlaste šabloonil järele kogu Eestis, nii Haanjaski. Tubli töökas talupoeg tembeldati „hall-paruniks“ ja teda kiusati igapidi taga. Selle aja kohta kirjutab tabavalt üks vanemaid Haanja talumehi, Peeter Noormaa: „Hirm oli õigel inimesel elada, aga kuhugi minna ka ei olnud.“

Saksa vägede tulekuga 1918. aastal kadus küll punane pai-naja meie maalt, kuid kui sakslased lahkusid, tulid punased nende kannul uuesti Eestisse tagasi. 25. nov. 1918. a. olid enamlased jälle Võrus ja Võrumaal võimutsemas, sest meie rahvuslikud jõud ei olnud veel nende vastu koonduda suutnud. Usk ja arusaamine eesti rahva eluõigusest ei olnud veel kuigi suur. Nii näit. läks enne enamlaste tulekut esimese mobilisat-siooniga Eesti sõjaväkke Haanjast ainult üks mees! Ei olnud veel usku oma jõusse. Kui aga jaanuari lõpul 1919. a. Tartu ja Valga poolt lähenev kahurimürin kuulutas, et punased põge-nevad ja Eesti omad väed neid taga ajavad, hakkas usk meie rahva jõusse uuesti kasvama. Kui punased Haanjast talumehi

Suvine vaade Munamäelt Võru suunas. Taga kaugemal Munamäe hea naaber — Vällamägi.

hobustega hulgaliselt endile küüti käsutasid, peideti hobuseid metsadesse ja orgudesse ning hoiduti igapidi punaste käskude täitmisest, toidukraami andmisest jne., nii et punased juba siis ähvardasid tagasi tulles kõik Haanja peremehed ära tappa. Seekord aga 1. veebruariks 1919. a. vabastati punastest Võru ja paar päeva hiljem ka Haanja.

Vabadus oli seekord kaunis lühike. Juba 18. märtsil tungis punaste laviin uuesti Haanjasse. Eesti vägede vapra pealetungiga löödi punased aga nüüdki vihastes lahingutes tagasi. Sel perioodil arenes ka kuulus Munamäe lahing Eesti Ratsapolgu ja punaste vahel 20. märtsil, mis andis punastele selles rajoonis otsustava löögi. Sellest aga on pikemalt jutustatud teisel. Igatahes oli Haanja 23. märtsiks 1919. a. jällegi punastest prii.

Aprilli keskpaiku hakkas vaenlane jälle Haanjale lähenema. Tulid kestvad lahingud Võru pärast, kus punaste suurte jõudude survele meie vägi taandus pea Võruni ja Haanja oli kogu aeg lahingute tallermaaks. 23. aprillil 1919. a. astus kokku

Eesti Asutav Kogu — ja enamlased nähtavasti tahtsid meeleolu tegemiseks seks ajaks iga hinna eest Võru vallutada. See aga ei läinud korda ja aprilli lõpuks olid punased jälle Haanjust välja löödud.

Viimane punaste laine Vabadussõjas veeres üle Haanja maikuul 1919. a. Lahingud olid ägedamad kui varemalt, sest mõlemal pool olid nüüd suuremad jõud võitluses. Oli ka suurtükiväe võitlust, milles põles maha palju taluhooneid, sageli kogu varanduse ja loomadega. 24. maiks 1919. a. olid võitlused Haanjas ja pea kogu Võrumaal lõppenud. Haanja põllumees võis jälle vabalt oma töö juurde asuda ja kergendatud rinnal laulda:

On ilus Eestis elada
ja vabal pinnal atra kanda...

Agasid palju ohvreid oli nõudnud Haanja rahvalt sõjamasina mitmekordne vahelduv liikumine üle Haanja pinna. Iga kord, kui punased olid uuesti tagasi tulnud, olid nad muutunud ka verejanusemaiks. Nii tapsid punased selle paari kuu jooksul Haanjas 15 inimest. Noorim punaste ohver oli 12-aastane Ernst Kolk, vanim 74-aastane Tannil Uiho. Teised mõrvatud olid: Peeter Sokk, vennad Osvald ja Rudolf Jantra, Juhan Kolk, August Pabovits, Vidrik Ilves, Eduard Zirk, Ernst Potsepp, Jaan Mõim, Juhan Kondor, Emma Mõim, Richard Allas ja Kusta Kõva.

Ohvrite hulk oluks veelgi suurem, kuid päale esimeste punaste hirmutegude nägemise suurem osa talumehi punaste tulekul põgenes alati kaasa taanduvate Eesti vägedega ja ei tulnud enne tagasi, kui kodud olid punaste võimu alt vabad. Nii kolisid mõned Haanja perekonnad Vabadussõja ajal kolm kuni neli korda oma kodust loomade ja varanatuksesega Eesti sõjaväega ühes, et mitte langeda punaste terrori ohvriks. Milliste raskustega see seotud on, see on selge igale, kes isegi rahulikkudes oludes ükski kord on kolinud. Aeg aga ei annud teist valikut.

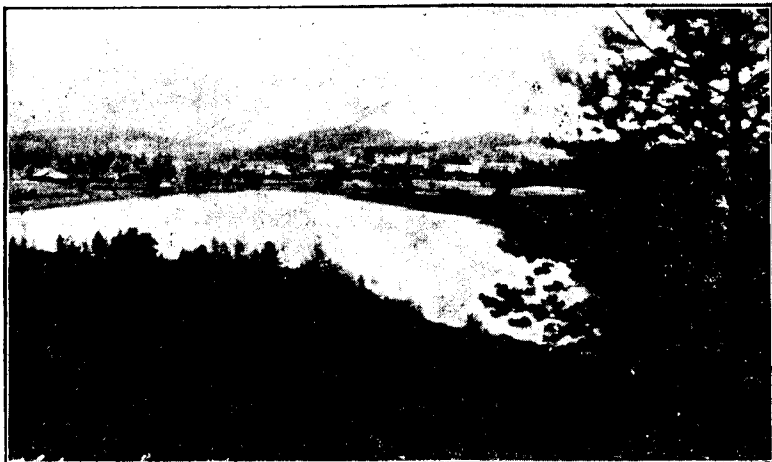
Ka suuri majanduslikke kahjusid kandis Haanja rahvas neil punaseil päevil. Päale punaste poolt riisutud toiduainete, loomade ning majakraami hävisid tules osaliselt või täieliselt 13 talu elamud ja majapidamishooned.

Kui sõjaliin kaugenes, hakati hoolega söödis põlde harima ja ahervartele uut elu looma. Vabadusetunne ja usk ning lootus uude paremasse tulevikku andis Haanja talumehele ning

kogu eesti rahvale seda jõudu, mille abil laastatud maa muudeti õitsevaks ja kauniks eestlaste koduks. Paarkümmend aastat hiljem, 1940. aastal, võisid olude soodustusel sama punase paradiisi kuulutajad jälle ühe aasta meie kaunist kodumaad laastada. Ja nad olid uskumatuseni hämmastunud, nähes seda edu ja arengut, mis olime saavutanud 20 aasta jooksul „varemeilt edasi“. Ja meil jäi nende juures ainult imestada nende jõhkral laostamisevaimu, mis neid sundis talitama kui härgi portselanikaupluses. Kahe aastakümne töö tehti ühe aastaga nii rusudeks, et nüüd, vabanedes uuesti bolševike ikkest, tuleb jällegi alata „varemeilt edasi“.

Meil oli võimalus võrrelda enamlaste ja meie saavutusi 20 aasta jooksul. Hoolimata kitsamaist oludest oleme saavutanud rohkem nii majanduslikul kui kultuurilisel alal. Meie oleme ehitanud, nemad on laostanud ja valmistunud laostama ka teisi rahvaid. Järeldusi sellest on ainult üks: olime ja oleme õigel teel lüües lahku vene riigist ja riigikorrast — kommunistid. Ei ole asjatud olnud meie rahva pingutused ja ohvrid Vabadussõjas: ilma nende pingutusteta ja ohvriteta ei oleks olnud enam ei Eestit ega eesti rahvast. Ja sellest saame usku ka tulevikukski.

R. Laansoo

Haanja pole mitte ükski mäginen maa, vaid on ka järvede maa.

Omal kodumaal

Maj. Kustas Utuste

(Araterükk koguteosest „Haanja Munamägi — turistide Mekka“.)

Harimäelt paistab osa kodumaad ilmatusuure poolsõõrina, mille piirjoon sulab ühte taeva-äärega sinkjas, uduses kauguses.

Siit vaatad alla otse pähe mägedele, mis muidu on nii suured, et püüavad varjata Harimäge ennastki. Nende pead on kaetud metsaga, nagu harjasega; nende külgedele mahuvad talud kõige oma olemisega — oma põldudega, karjamaadega, võsade, niitudega; nende vahel on järved ja sood. Jah, sood; isegi suured sood on selle maa-harja taevaalustel veerudel. Järsud, sügavad orud murravad vetele teed seljakutest läbi ja ikka Emajõe poole.

Emajõe org — see on võimas orgude-org, väarikas vastand Harimäele. Vaata itta, vaata lõunasse, vaata läände, vaata loodesse — kõik veerud veerduvad Emajõe orgu ja kõik veed rühivad Emajõe rüppe. Suursugune ja uhke piirab ta maad siniste laante palistuses...

Üle Emajõe oru teisele poole silm ei seleta enam nägema — aimad vaid sinikashalli udu-loori katte all maid mägedega, orgudega, metsadega, niitudega ja nurmedega ning rahvaga, kes elab seal, — oma rahvaga.

Kõik on nii võimsalt uhke ja armas. Rinnus paisub ja pakitseb rõõm, vaimustus ja vaikne, sõnatu kurbus — kõik korraga. Kõigest kokku kasvab suur igatsus olla osaline kõiges, hingata ühes kõige hingestatu hingamisega, sulada kõigega ühte ühiseks olemiseks.

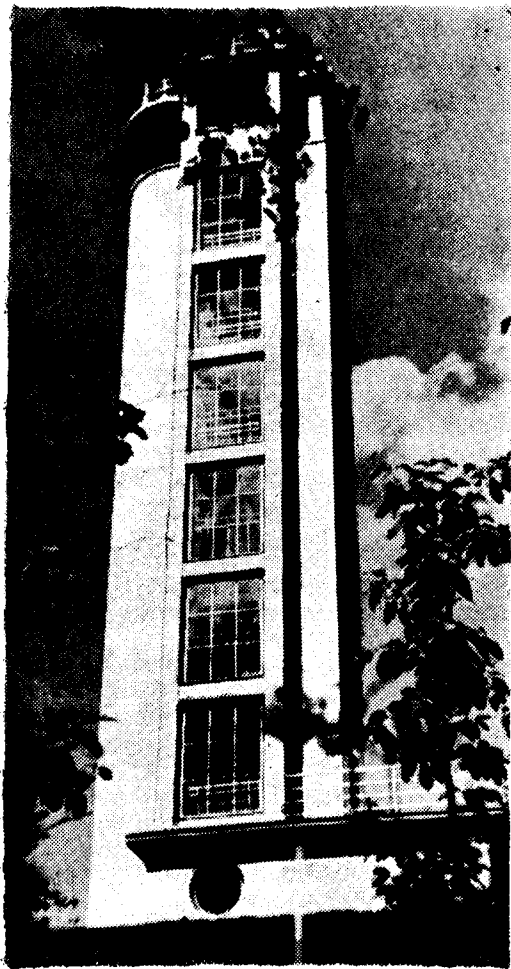
* * *

Kui ilm on selge, siis kagu pool sinetavas kauguses kõrgel üle maakaare paistab miski kui võimas viirastus. See on tema — Suur-Munamägi ise... Siin üks vägev kangelane tervitab teist kaugelt, üle kõikide peade.

Siis rinnus pakitsevad tunded saavad sihi — Munamäele. Minna otsejoones läbi Emajõe oru, üle mägede, ikka edasi Munamäe poole. Jalgsi peab minema, et võida tunda seda võrratut taevaalust iga jalaastumisega, et igal sammul iga oma hingetõmbamisega kaasa elada selle ilusa, uhke, vägeva maa hingamisega.

See on võrratu mõnu.

* * *

Praegune raudbetoonist Munamäe vaatetorn, mis valmis enne punaste sissetulekut 1940 a. Tornist on selge ilmaga näha ligi viiendik Eesti-maast. Riia suunas näeb kuni 100 km kaugemale. Selgesti on näha Peipsi järv ja Pihkva kirikute torne. Igal aastal külastab Munamäge vähemalt 10.000 turisti, kes tornist vaatlevad meie ilusat, palju kannatanud, murelikku kodumaad.

Seda matka võid sooritada küll veel ka hobusel, hingelisel olevusel. Kuid ärgu sõidetagu autol, sest siis vihiseb kõik mööda, nagu tuul vihiseb mööda kõrvu, ja hinge ei jää kuigi palju.

Olen lähenenud Munamäele mitmelt poolt, ent ükski tee ei võrdu sellele, mis viib põhjast lõunapoole, Harimäelt üle Urvaste — Kanepi kõrgustiku. Peab nägema neid mägesid, seljakuid, luhti, orge. Peab minema läbi Urvaste oru... Esialgu saadab

Harimägi, tõustes seda võluvamalt, mida kaugemale temast jõuad. Kui ta siis viimaks kaob taevaserval, ilmub ees Munamägi. Ja kui oled Munamäe otsas, näed kaugel loodes kõrgel üle maakaare sinetamas Harimäge.

* * *

Ent veel üks unustamata tee viis mu Munamäe juure — sõjatee Tartust läbi Tilleoru ja Võru. Kuidas valutas hing, kui eemalt kutsus Munamägi, vaenlase vangistuses...

Oli käsk antud ümbruskonna valdadesse kella kaheks öösel saata meile kakssada nelikümmend hästi rautatud pulmatäkku, et võiksime kihutada Võrru läbi vaenlaste rinde, jättes neid seljataha. Tilleoru mõlemad kaldad olid juba meie käes. Oli pakane helmekuu öö. Virmalised vehklesid. Ma ütlesin: „Sõbrad! need on meie haldjad!“ Siis asusid rühmad regedele ja algas maruline sõit. Hobused olid valgel vahul. See oli võiduajamine võidu enesega: oli vaja jõuda Võrru enne, kui sinna jõuab põgenev vaenlane, et säästa Võru.

Nii see sündiski.

Võru ees sai ka ausalt vastu võetud hilinenud vaenlasi.

Ent sõjatee viib ikka edasi!

Algas verine vägikaika vedamine vaenlasega Võru ja Marienburgi vahel. See oli tants, mis kestis üle kolme kuu. Siis sai ära tallatud maa ümber Munamäe.

Ja Munamägi ise oli meie rinde otsa hoidja ning tiiva kaitsja: ta lahutas ja poolitas vaenlase rinde pidevuse — teisel pool Munamägi algas teine rinne, Petseri rinne.

Küll Munamägi ise veel jutustab sõjalugusid, mis tema hästi nägi kõrgelt ülevalt. Tal jutustada palju...

* * *

Noilt viimseilt päevilt, lehekuu päevilt on mul meeles üks lugu. Nii meie omad kui vaenlanegi olid kaevunud maasse mägedel metsade servadel. Kahe rinde vahel mäeveerudel olid põllud, võsatukake mõne kõivuga ja talu. All kõverduis niidu-kael.

Oli hiline õhtupoolik. Loojenev päike kuldas nurmi, võsatukka, talu hoonete seinu ja katuseid, aga kambrite aknad leegitsesid kui lausa tules. Lahingu kära oli vaikinud, kuid hämarduvad metsade servad valvasid üksteist süngelt umbusklikult. Aga mäe nõlval kahe vaikiva vaenulise rinde vahel nurmel künimees ajas vago kõrvale...

Meie kallis kangeline — leivaisa.

J. S. Panus-Semmiste

Bolševikud arreteerisid 5. okt. 1940. a. selle tuntud terava sulega memuaaride kirjaniku. Tema tähtsamad tööd on „Kodus ja võõrsil“, „Sõja ja revolutsiooni keeles“, „Sõja tagalas“ j. t., mis on kirjutatud tulvil hõõguvat isamaa armastust ja bolševismi vihkamist.

Lahinguväljal

Väljavõte raamatust — Sõja tagalas.

Hommikul oleme jälle tagasi linnas. Tagasi hakkavad tilkuma ka põgenejad, muist vabatahtlikult, muist käsu järgi. Viimased ei ole päris rõõmsad.

Üldiselt aga ollakse uhke meie suurest võidust. Ja võitjad on olnud nüüd kõik, ka needki, kes ei võitnud.

Kasaritsa metsades öeldakse jooksiklevat veel rohkesti enamlaste sõdureid.

„Mõtsa näist õkva kubisõva!“ Kasaritsa mees kinnitab ja palub, saadikuna külameeste poolt, abi komandandilt.

Mõnikümmend kaitseliitlast saadetaksegi metsa puhastama enamlastest.

Sammumegi kiirelt Kasaritsa poole, Kasaritsa mees ees juhina. Ta hakkab enamlaste nägema juba Võru surnuaia taga palus. Meie kooliõpetajast pealikki peab vajalikuks melle anda käsud, nagu astuksime kohe lahingusse: astub iga mehe ette surmtõsiselt ja sosistab saladuslikult: „Lindanisa ja kiiver on märgusõnad.“

See tundub otse pühaliku toiminguna. Mehed vaikselt nagu palvetavad: „Lindanisa ja kiiver! Lindanisa ja kiiver!“ korrates hardalt

pealiku tähtsaid sõnu, sõnu, milledest võib oleneda nende elu või surm.

„Võtame midägi muud!“ Kasaritsa mees järsku röögatab sekka tõsisele toimingule. „Võtame midägi muud! Too om väega rassõ!“

„Lindanisa ja kiiver!“ pealik kordab koolmeisterlikult. „Lindanisa ja kiiver on paroolid.“

„Pa-pa-parool jah!“ Kasaritsa mees hõiskab rõõmsasti. „Parool õkva jah! Nii üteli mullõ ka inämblane, kellega ma mõtsah tii pääl kokko sai. A ma's tiia! Nüüd ma tiia küih — parool!“ Ja Kasaritsa mees on nii rõõmus, et ta teab, mis on parool, et unustab ära hirmugi ja enamlasted. „A võtame sõski iks midägi muud!“

„Lindanisa ja kiiver, Lindanisa ja kiiver!“ pealik jätkab saladuslikku sosistamist, astudes mehe juurest mehe juurde.

„Tuu ei püsü jo meeleh!“ Kasaritsa mees tänitab meeleheitlikult ja jookseb vilkalt pealiku manu, vehib kätega ja vadistab: „Võtame iks midägi muud! Võtame iks midägi muud!“

Ja pealik peatubki viimaste meeste ees kõhklevalt.

„Kuram, kas juhatab siin ohvitser või Kasaritsa mees!“ karjutakse juba meeste keskest kurjalt.

Pealik lõpetab oma pühaliku talituse otsustamatult — ja hakkame sammuma edasi kahes salgas, kummaski meest parkümmend.

„Herr hõe, herr! Mii piäme minema iks mõtso pite, mitte tiid pite!“ Kasaritsa mees jälle tänitab. „Inämblane ommava jo mõtso seeh! Ja nägevägi meid õkva tii pääle!“

Peatutakse. Hakatakse harutama, kuidas minna. Viimaks otsustataksegi minna ahelikus läbi metsade kuni lahinguliinini.

Läbime Puiga, Issaku ja Vastse-Kasaritsa, kuni jõuame välja Rõuge positsioonidele. Üks osa meist saab kuulegi pihta.

Üldiselt aga rindel vaikus, s. o. väiksemad kokkupõrked, mida nüüd sõjaks enam ei peetagi.

Enamlasi Kasaritsa metsadest ühtki ei leia, nähtavasti on nad osanud läbi hõreda rinde omade juurde tagasi pugeda. Osalt tulevad nad meie poole ka üle.

Kasaritsa väljad kõikjal nagu üles songitud: küngaste otsas, mägede külgedel, metsade ääres — igal pool kraavikesed, mulgukused, varjendikesed, mürskude augud.

Kõikjal ka enamlaste laipu: mäeveerudel, all orgudes, vesisel luhal. Kõikjal on kuul üles otsinud inimese. Veel on inimene jooksnud viimse elava hinge tõmbel üle nõo, et päästa oma elukene metsa varjus, ent samas on temale järele jõudnud ka kuul — ning lamab ta nüüd ninuli poris otse metsa ääres, kaisutades maad, käed laiaili.

Meie ta tapsime.

Muidu oleks ta tapnud meid.

Ent meie ei oleks teda tapnud, tema ka mitte meid, kui ta oleks püsinud omas kodus, seal kaugel, kaugel tundmatul maal.

Ometi on ta siin — ja nüüd oleme mõlemad agarad tapma üks-teist.

Ta saadeti meid tapma, meie maad võõrastele võitma.

Ja nüüd ta lamab siin Kasaritsa mäeveerul poris. Kellegi ema ja isa poeg...

Kahe metsatuka vahel künkjal siruli kaheksateistkümmend vaenlase laipa. Tillukesel maa-alal.

Hirmsad! Jälgid! Vastikud!

Need ilusad loodusekuningad.

Kel pea sogastatud, ajud laiali poris, kel soolikad joruna taga või põõsaste otsas ripendamas, kel keha mätta otsas mädanemas, pea irevil hammastega mätta kõrval vahtimas. Näod totrad, metsistunud.

Mõnda neist peame hiinlaseks.

Üht vaid neist võib pidada haritud inimeseks: tema ümber venekeelse ajalehe tükke ja prantsuskeelse raamatu lehti. Ta taskust on välja kistud Asutava Kogu valimise templiga varustatud ümbrikke, mis nähtavasti omandatud Kasaritsa vallamajast.

Sellel kõrgel künkjal on vaenlane vastu pannud kõige südikamalt. Siin on seisnud kolm kuulipildujat. Neid on tarvitatud nii ohtralt, et kuuli keste maas otse kuhjad.

Meie legendaarse kuulsusega soomusronglased on mäe siiski vallutanud ja kuulipildujad saagiks saanud, vastastest kümnekordsest väiksemate kaotustega.

Võidab mitte arv, vaid pea, mõistus, vaprus.

Oleme läbinud mitmed talud, küladki. Ent elanikke näinud harva. Lahinguväljal inimesed ei kooserd, eriti kui joosisklevad siin tapamehed.

Kohalikud elanikud oskavad endid varjata kartulikoopais, keldrites, kivilautades, tallides.

Leidub ka fataliste, kes ennast kuskki ei varja. Ja imelik: nendegi elu on alles hoidunud, nagu koopaiski varjuotsivail. Sagedasti otse ainult nendel.

Ühe niisuguse fatalisti tabamegi nurmelt seapõrsaid koju noutsutamast. Kortsusnäoline eidekene. Küsimusele, kas ta siin kõrge künka otsas hilibendades kuule ei karda, ei vastab rahulikult:

„Kui naa ei olõ mullõ määrat, ega nii sõs minno ei putu!“

„Kuul ei küsi, kuhu jookseb,“ hoiatame.

„Pojakõsõ, inne surma ei ole kiägi koolnu!“ eit vastab pühalikul toonil. „Koolõ-õi ma, vana raibõ, kah!“

„Parem hoiduda, kui uiatada!“ soovitame.

„Latsõkõsõ! Jumala iist ei hoiä kiägi!“ eit hütiab halatsevalt, haarab pearätiku otsa ning hakkab oma vesiseid silmi pühkima. Siis hakkab meid terasemalt silmitsema, nagu tahaks selgusele jõuda, kes me oleme — valged või verevad. Viivu ammuli-sui vahtinud, küsib karmilt:

„Kas tii olõtõgi nuu, kiä mu poja latsõ tapsõva?“

„Ei! Meie ei tapa kellegi lapsi!“ vastame kindlalt. „Seda teevad enamlased.“

Jälle eit uurib meid süngelt. Siis jatkab vagal häälel:

„Kae, mu pojanainõ tahtõ kah kuuli iist är joosta, läts latsõga tarõst är kivist aita. A kuul sattõgi õkva aita.“

Eit kuivatab silmi ja nuuksub:

„Nii är naa tapsõgi... sääil aidah! Ma jäi tarrõ ja terves. Oles timä ka jäänu tarrõ, olõs nüüdki viil eloh olnu ja terve olnu!“

Eit paneb käed kokku ja nagu tardub palvesse. Siis kraaksatab järsult:

„Sääil ommava naa nüüd lautsi!“ Eit näitab etteheitvalt maja poole. „Imä ja tütar! Esä lautsi iih ikmah.“

Me lahkume kiirelt: kuidagi võikalt mõjub see eit oma fatalistliku usuga.

Lahinguväljal elada pole kerge — kahe tule ja kahe vaenlase vahel. Mõlemad tapavad. Mõlemad võivad pidada sind ka oma vaenlaseks.

Sünges mõtiskelus edasi liikudes tabame nurme veerel seismas ja põllule vahtimas ühe taluniku.

„Tere!“ hüüame talle kooris sõbralikult.

Talunik märkab meid vaevalt, seisab vaid paigal liikumatult ning vahib põllule mingis tuimas tardumuses.

„Kuidas käsi ka käib siin lahinguväljal?“

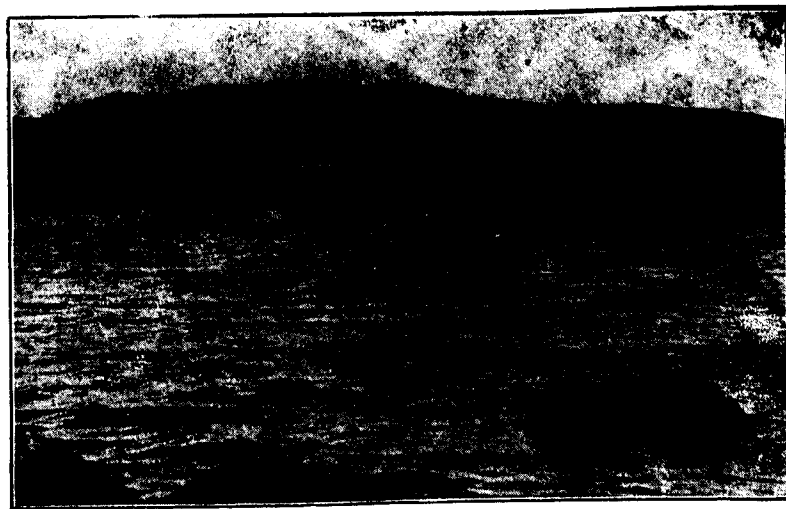
„Mees vahib endiselt põllule.“

„Noh, vennas, kuidas nüüd hakkad ka põldu harima ja vilja külvama?“ jatkame, tahtes oma küsimustega avaldada osavõttu rindel kannatavale põllumehele.

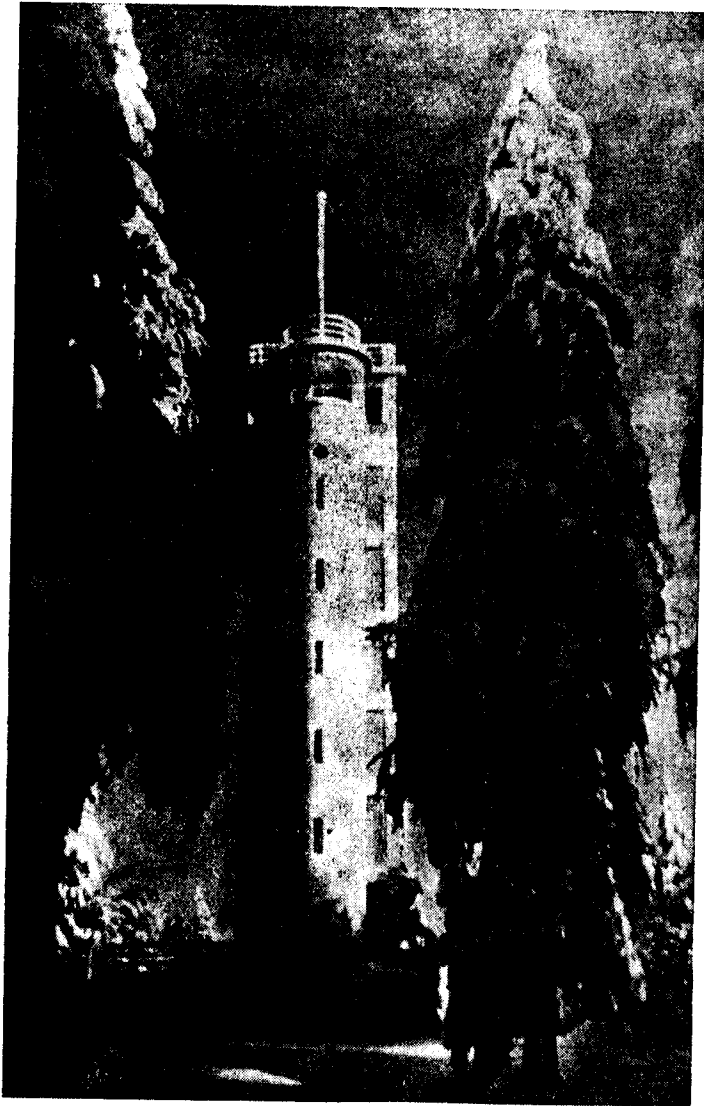
Mees kergitab pead aeglaselt, raskelt, vaatab meile otsa lõpmata kurval pilgul, mis siiski meid ei näi nägevat, vaid midagi muud — oma songitud põldu või põletatud kodu — ta suu avaneb nagu sõnadele, mis aga surevad ta kurgus, huultel, suunurgad lõõvad tuksatema, näomuskliid tõmblema — ta keerab näo meist kõrvale ning puhkeb nutma kõval häälel.

Meie ei malda küsida ta nutu põhjusti.

J. S. Panius-Semmiste

Haanja suurim järv — Vaskna, kus nii mõnus supelda . . .

Munamäe vaatetorn talvel. Hõbedases härmatises kuused maali-
vad matkaja silmade ette otse muinasjutulise pildi.

Üht märkmikku sirvides

Suur-Munamäe vaatetorni on Võru Maavalitsuse loal pandud endise Haanja Rahvaraamatukogu Seltsi „Koit“ poolt 600-leheküljeline raamat, mis on mõeldud külaliste märkmikuna. Raamatu kasutamisele andmist dateerib 2. juuni 1935. a., millise aja vältel kuni käesolevani on väga mitmesugused ühiskondlikud ja poliitilised tegurid mõjutanud Munamäe külastajate hingeelu. Ei ole huvitusetu heita pilku neile muljetele ja mõtete kajastusele, mida on jäädvustatud sesse raamatusse.

Esimene lehekülg muljetekirjutamises on tehtud 16. juulil 1935. a. kellegi hollandlase poolt, kes suhtub väga kiitvalt Munamäe ilusse. Peale eestlaste, kes on omi muljeid avaldanud raamatus, võiks nimetada sakslasi, lätlasi, daanlasi, prantslasi, ungarlasi ja soomlasi.

Omaette huvitav on eestlasest kauaaegne Hiina misjonäri B. H. Lajuse hiinakeelsed laused mis on märkmikus ka ainukesed idamaakeelsetes kirjatähtedes väljendatuna.

Noorte Kotkaste Peastaabi ülem J. Tedersoo kirjutab 9. augustil 1935. a.:

„Munamägi — Võrumaa ilusaim paik! Ja kogu Eesti uhkus ja au oma kõrguse poolest.

Noorkotkad, teie olete kohustatud külastama seda mäge, seda ümbrust ja vaatlema oma isamaad Munamäe haljalt harjalt. Sest alles kõike seda vaadelnud, kõike seda näinult, võite öelda: „Isamaa auks — alati valmis!“

See kõlas nagu käskkiri tolleaegsele eesti noorusele. Ning peab siinkohal kinnitama, et noored täitsid oma juhtiva tegelase soovi, vähemalt pooled kogu Munamäe külastajatest oli meie õppivat noorsugu ning suurem protsent nendest oli organiseerunud rahvuslikku noorust, noorkotkaid, Eesti rahva uhkust ja head tulevikku. Ka ängitsevatel aegadel, mil idamaa barbarid tahtsid hävitada meie rahva olemasolu, vägistasid meie vaimu ja piinasid meie keha, ka neil päevadel jäi õppiv noorsugu truuks Munamäe hiie kutsele, kus nad laulsid isamaalikke ja rahvuslikke lemmiklaule, vaatamata igasugustele ähvardustele, mida püüdsid üritada mõned üksikud reeturid nende hulgast. Pea iga päev võis kuulda punaste võimuloleku ajal rõkkavat leelot esivanemate austuseks ja silmapilgu lohutuseks Munamäe tipust

ja külgedelt kaugele kajamas. Politrukid ja komnoored olid võimetud panna vaikima Eesti nooruse pulbitsevat südant.

Nagu ajaloolise testamendi eesti rahvale on 24. mail 1936. a. kirjutatud toleaeagne Kaitseliidu ülem kindral J. Orasmaa:

„Armas oli jälle vaadelda Munamäe harjalt meie ilusat kodu.

Tahaks, et rohkem käiks siin inimesi — peamiselt oma inimesi. Kui välismaalanegi siit meie kodudele vaatab — hakkab ehk temagi meist rohkem aru saama.“

J. Orasmaa eluküünla kustutasid verejanulised bolševikud, kes hävitasid peagu ühe kümnendiku eesti rahva paremikust; kuid ometi ei suutnud nad meid hävitada lõplikult. Ning praegu võime tunda mitte ükski kevadet looduses, vaid ka eestluses, et parem homme on meil ees, sest meid alati ähvardav vaenlane — kommunistlik tibla — saab võidetud ning meid kord valitsenud bolševistlik röövliivõim läheb meie mällu vaid halva unenäona, tuisuse tormiilmamana talvises pakases . . .

7. juunil 1936. a. on kirjutatud alljärgnevalt, mis ei vaja min-geid kommentaare, vaid on paljude tuhandete eestlaste usutun-nistuseks:

„Karula metsameeste ekskursioon käis tänasel kuupäeval S. Munamäe tornis.

Need muljed, mis meie siit saime, see ilus suurepärane välja-vaade, jäävad kauaks, kauaks püsima meie meeltesse ja süda-mettesse.

Põhjalikult selgus, et Eesti on metsarikas maa, on ilus maa ja ka kõige kogenum, kõige rohkem rännanud meist ei teadnud nimetada paika, mida oleks võinud Munamäe lihtsale ja kodusele ilule kõrvale seada.

Nende ridade kirjutamise ajal laulab metsameeste koor:

*Jah, Eesti ole prii,
Sind saame surmani,
Me kaitsema . . .“*

Ning toon veel vaid mõned märged sellest ajast, meile kõige kaunimast:

„Munamäelt on ilus vaadata niihästi suvel kui talvel. „Siin on ilus elada ja vabal pinnal atra kanda“ — tahaks hüüda kodu-maale.“

J. Maior (Hargla kog. õpetaja) kirjutab 13. sept. 1936. a.:

„Munamägi huvitab igauhte. Seda, kes külastab Eesti kõr-gemat tippu esimest korda, samuti seda, kes mitmendat korda siin viibib. Vaade Munamäelt ümbrusele on võrratu ilus. Tull-es hiljuti Taani reisilt, võin kinnitada, et Eesti maastik Munamäelt vaadatuna on kaunim kui ükski koht Taanis. Ilus on Eesti. Ilus ja armas on siin elada. Seda võin ütelda ühes kõikide hargla-lastega kes täna Munamäe külastavad.“

Jne., jne., jne. — üks ilusam, vaimustavam ja kiitvam teisest.

* * *

Kuid siis saabusid juunipäevad, aastal 1940. Munamäe tornist vaadatuna looklevad Peipsi poolt tolmutpilved nagu mürkmaod, suund ikka lääne poole Eesti südamesse — ja mere äärde välja. Iga tõsieestlase käsi kipub rusikasse, sõnad jäävad hammaste taha, viha täidab hinge, — pole enam rõõmsaid nägusid ega lus-tilisi sillerdamisi — on saabumas öö, rahvuslik öö . . . Ikka roh-kem ja rohkem hämaidub, punane udu läheb järjest tihedamaks, kuni saabub pilkane pimedus — ning müüakse juudaste poolt meie kallis Eesti gruusia röövlitepäälilikule . . . Eesti Vabariiki pole enam! — Munamäe põlispuud on tummadeks tunnistaja-teks sellest rahvuslikust vihast ja pahameelest, mis valdas kogu Eesti rahvast. Kui saaks koondada nende sadade tuhandete eest-laste viha, õuduse- ja hirmutunded ruumiliselt ühtekokku, siis sellest ei saaks ainult Munamägi praeguses miniatüürsuuruses, vaid see oleks miljonkorda suurem, iga tõsieestlase viha, rahvus-lik viha ja lein, oli praeguse Munamäe suurune. Veel kaua, kaua saavad jutustama Munamäe kuused meie tulevastele põlvedele oma sahinas ajaloolist tõsiasja: eestlase suurim vaenlane on Peipsi tagune venelane, kes tahtis meid hävitada sootuks ajaloo lehekülgedeltki. Niikaua kui Munamäe haavad väristavad oma lehti, niikaua ei unusta eestlane seda teotust ja häbi, mida on juudid ja venelased teinud meie rahvustervikule aastal 1940 kuni 1941.

Laseme vaid jutustada samal külalisraamatul, mida esialgu vargsi hoiti veel Munamäe tornis, võimumeeste silmade eest var-jatuna, kuid hiljem siiski hoopis sealt kõrvaldama pidime ning maa sisse peidetuna teda hoidsime — ja nüüd kommunistidest vabanedes jällegi üldsusele ta leheküljed avatud on.

23. juulil 1940. a. kirjutab keegi:

„Kahju, et täna ei lehvi sini-must-valge lipp. Kord tuleb aeg, kui lehvib võimsamalt kui varemalt kunagi.“

Samal päeval on kirjutatud:

„Elagu v a b a Eesti! (mingi mahakriipsutus) . . . noh, Te teate isegi . . . mida mõtlen edasi . . .“

28. juulil kirjutab „Matkaja“:

„Nii ilus ja avar kui vaade S. Munamäe tornist üle kauni kodumaa, nii vaba ja võimas olgu su poegade ja tütarde mõte ja töö su vabal pinnal mu kallis Eestimaa!

Olen uhke, et võin end nimetada selle kodumaa tütreks!“

Samal päeval kirjutab keegi Alatskivist pärinev põllupidaja:

„Vaade S. Munamäest on tore. Imelik, et sinne ümbruskond peab end elatama väga mägisest põllust, minul — kui tasasemaa põllumehel — on see otse üllatav näha, kuidas siiski rahvas, kes nii isamaalane, lahke ja südamlük on, suudab siit mägedest raske vaevaga igapäevast küllaldaselt leiba hankida. Kahju, et meil siiski mõned ütlevad, et meil Eestis oli tööpuudus, nälg. Kuid siiski eestlane on visa, pea püsti —“

Samal päeval kirjutavad neli naismatkajat:

„Lehvi kõrges ja kaua Eesti sinimustvalge lipp Munamäe tornis.“

Ei jõua enam üksikult loetella neid ilusaid lauseid ja sõnastusi, mis tulevad värisevaid ridadel tumedale tulevikule vastuminevate inimeste hingest, toon mõned kirjutused vaid juhuslikus järjestuses:

„Elagu Munamägi ja v a b a Eesti.“ (Tallinnast.)

„Me võitluslipp sini-must-valge, aate kõrguste näidaku teed . . .“

„Me varem vaatasime kõrgeid kohti, nüüd võim meid käseb madalusse vahti.

Kui küllalt keldreid vaatame, me nägemise kaotame.“

„Üksnes sini-must-valge on väärt lehvima Munamäe tornis.“

„Per aspera ad astra Estonia.“ (A. P.)

„Jumal kaitsku sind, kallis kodumaa.“ (T. Tallinnast.)

Ja palju, palju sellelaadilisi, need on kõik varjatud ja summutatud tundepuhangud — viha ja põlgus bolševistlikule korrale, ning tänu ja hardumus endisele, Vabale Eestile.

Töötus ja vanne, mille on lunastanud tuhanded parimad isamaa pojad oma eluga, kõlab järgmiselt ja millele alla on kirjutanud 28 ohvitseri ja sõdurit:

„28. augustikuu päeval käisid Munamäel suuskraatturid, enne laialiminekut. Viies kaasa Munamäe tipult parimad muljed ja mälestused laiali üle Eestimaa — meie armsa kodumaa. Siin töotasid nad veel kord valmisolekut oma kodumaa hüvanguks. Anno 1940.“

Viimane sissekirjutus tol hirmu- ja õuduseajastul on 31. augustil 1940 kahelt tundmatuksjäädvalt eestlaselt, mis on nagu üllas Kreutzwaldlik ettekuulutus „Kaugelt näen kodu kasvamas“ ning mis on pea kõikide eestlaste üksmeelne soov, kõlab järgmiselt:

„Kui tulul kord jälle kõik pilved laiali puhub, siis kindlasti paistab kaunina me armas kodumaa siit Munamäe torni tipust.“

* * *

Meil oli kestnud aastapäevad kottpime öö, need pilved, mis olid meie pea kohal taevast katnud, on olnud nii paksud, millist pole varem eestlaste ajaloos olnud. Aastane hirmuöö on jätnud väga sügavaid jälgi meie rahva hinge ning loonud kunagi kustumatuid haavu meie rahva ihhu. Nüüd on taevas jälle selgimas. Ning järjest selgemaks läheb ta, helgemaks tuleviku lootused, seda mitte üksi meil Eestis, vaid kogu Euroopas. Sest ikka kõh-nemaks ja viletsamaks muutub inimkonna suurim koletis, kommunism ja juutlus, mis ähvardas meid painajalikult enda alla matta. Meile saabub kord kaunis ja õiteküllane kevad . . .

Nende seitsme langenud kangelase eluga, kes langesid Vabadussõjas Munamäe lahingus, on lunastatud meile parem tulevik. Ning veri, mis on jooksnud nende soojast ihust ja kastnud seda pinda, pisarad, mis on valatud langenute kalmul, on jootnud seda mulda ja higi, mis on nõrgunud aastasadade kestel eestlaste kehalt rasket tööd tehes, on kindlaks pandiks, et Eestil on parem tulevik alles ees, ees palju õnnelikke ja päikeserohkeid päevi . . .

Enno P.

„Kalevipoeg“ Tartus.

Kangelasmeelseile

Kõvema kivigi muudavad meistri peod,
meeste elust räägivad muutmatud teod.

Tammede tugevust mõõdab vihane torm,
meeste pihta ei suru ka tormide torm,

Kaljude vastu raksatab lainete mäss,
kaljude kehastust kanda — see meeste käsk.

. . . Ja kui õhtupäike kord merre läeb,
põhjala valguses kumab veel Tegude Päev

Tegude kuma — see parema homse voog,
Eestile elame! — parema homse meil loob

Leho Targi.

Lugejaile

Käesolev raamatuke on väike tõendus sellest, et Haanja rahvas, nagu kõik eestlased üle kodumaa, peavad kalliks Vabadussõjas toodud vereohvreid isamaa altarile. Ta on pisikese mälestusena mõeldud nende truude, eluohverdanute, parimate poegade auks. Kuid ta on ühtlasi vandetootuseks, et haanjalased enam kunagi — ükskõik millistes oludes — ei lase enesele ligineda inimsoo kurjemal vaenlasel — bolševismil.

Täname kõiki, kes on aidanud heatahtlikult kaasa monumendi taasrajamisele ja ka käesoleva koguteose ilmumisele. Eestkätt täname Suur-Saksamaa kohalikke võimukandjaid, kelle lahketal ja vastutulekul see on teostunud. Täname Eesti Omavalitsuse juhtivaid tegelasi ja kõiki, kõiki häid ja ideelisi kaasmaalasi, kes kuidagi on abistanud meie ühist ettevõtet isamaa teenimisel.

*Su üle Jumal valvaku,
mu armas isamaa.
Ta olgu sinu kaitseja,
ja võtku rohkest õnnista,
mis iial ette võtad sa —
mu armas isamaa!*

*Haanja Vallavalitsus.
Mälestussamba Taasrajamise Komitee.*

SISUKORD.

	Lhk.
H. Visnapuu — Üle värskete kalmuküngaste	4
Dr. H. Mäe — Praegu käimasolev sõda	6
Maj. F. Kurg — Mälestusi Munamäe lahingust	7
Leho Targi — Siis läksid mehed...	15
Jüri Sassian — 14. VI 1941 ja 14. VI 1942	16
P. Bassen-Spiller — Munamäe lahing 20. 03. 1919. a.	18
Harri Haamer — Korra Munamäel olles	20
Enno P. — Kuidas lõhuti Munamäe monument	21
R. Laansoo — Tagasivaade võitlusele kommunismi vastu paarikümne aasta eest	27
Maj. K. Utuste — Omal kodumaal	31
J. S. Panius-Semmiste — Lahinguväljal	34
Enno P. — Üht märkmikku sirvides	39
Leho Targi — Kangelasmeelseile	45
Lugejaile	46
Piltide register	47

PILDID.

	Lhk.
Haanja Munamägi ligidalt	tiitellehel
Ratsarügemendi monument Munamäel	3 ja 22
Dr. H. Mäe (portree)	5
Maj. F. Kurg (portree)	7
Haanja mõisa varemed	8
Munamägi Võru poolt vaadatuna	9
Vabadussõjaaegne vaatetorn	10
Eelviimane Munamäe vaatetorn	11
Jüri Sassian (portree)	16
Endine Haanja magasialt	24
Haanja rahvamaja-turistide kodu	25
Suvine vaade Munamäelt Võru suunas	28
Vihtla järv	30
Munamäe vaatetorn suvel	32
J. S. Panius-Semmiste (portree)	34
Vaskna järv	37
Munamägi talvel	38
„Kalevipoeg“ Tartus	44